

Oxid uhličitý – opomíjený výnosový faktor

Hmotnost rostlin na poli je vyjádřena tzv. svěží hmotností, na níž se největší měrou podílí voda. Tato voda je hospodářsky prakticky bezcenná a v řadě případů by ji zemědělec rád nechával na poli, aby ji nemusel nákladně transportovat a následně se jí sušením zbavovat. Zbaví-li se biomasa vody, zůstane tzv. sušina, která představuje rozhodující základ každého hospodářského výnosu. V této souvislosti lze připomenout, že i nízký obsah vody ve zralých obilkách obilnin nesporně představuje vynikající technologickou přednost těchto plodin a spolupodílel se na tom, že právě kukuřice, rýže a pšenice tvoří celosvětově základ potravin člověka.

Uvedená sušina rostlin je opět tvořena především **organickými látkami** (cukry, bílkoviny, tuky), zatímco minerální (neústrojně) látky (dusík, fosfor, draslík aj.) přispívají asi jen pěti až deseti hmotnostními procenty k celkové hmotnosti sušiny rostlin.

Z hlediska tvorby biomasy rostlin i utváření hospodářského výnosu všech plodin patří **atmosférický oxid uhličitý mezi nejdůležitější substráty**. S využitím energie slunečního záření jej rostliny zabudovávají do organických látek, které tak tvoří až 90 % veškeré hmotnosti sušiny rostlin. A není jisté obtížné představit si, že větší dostupnost oxidu uhličitého by se měla projevit také větší tvorbou organických látek, a tedy i hospodářského výnosu dané plodiny. Tato skutečnost je rostlinným fyziologům známa už téměř 200 let, přičemž minimálně stouletou tradicí má praktické využití tohoto poznatku při pěstování zahradních rostlin ve sklenicích.

Změny koncentrace CO₂ v atmosféře

Dnes je již obecně známo, že od počátku 19. století se koncentrace CO₂ postupně zvyšuje, takže v průběhu oněch uplynulých 200 let se zvýšila přibližně z 280 ppm na současných 370 ppm, tj. asi o plnou jednu třetinu. (Ppm udává jednu miliontinu, tzv., že v jednotce objemu vzduchu se nachází 370 miliontin této jednotky objemu CO₂. Jinak vyjádřeno: stávající koncentrace CO₂ odpovídá množství 370 mikrolitrů CO₂ v jednom litru vzduchu.) Průběh změn koncentrace CO₂ v uplynulých 1000 letech ilustruje graf č. 1. Je zřejmé, že při relativně malém kolísání během prvních osmi

století druhého tisíciletí se koncentrace CO₂ udržovala na konstantní hodnotě kolem 280 ppm. Poslední dvě století se vyznačují nárůstem, který neměl obdobu během několika set tisíc roků. Tuto změnu v 2. polovině minulého století ilustruje graf č. 2. Dále pak z grafu č. 3 lze odvodit nejen to, že se každoročně koncentrace CO₂ zvyšuje asi o 1 až 2 ppm, ale že se také rychlost tohoto nárůstu zvyšuje. To je patrné z lineární regrese (přímka v grafu) v uvedeném časovém období. Vzhledem k tomu, že základním zdrojem tohoto zvyšování atmosférické koncentrace CO₂ je spalování fosilních paliv (uhlí, ropa, plyn) a biomasy, nelze během nejbližší budoucnosti očekávat zastavení tohoto trendu.

V souladu s výše uvedenou funkcí oxidu uhličitého můžeme tvrdit, že výrazný vzestup výnosů většiny plodin v minulém století byl alespoň do jisté míry podmíněn také zvyšující se koncentrací CO₂ v atmosféře Země. Pro takové tvrzení existují také experimentální doklady.

Ovšem více než problematika příčin nárůstu výnosů v uplynulém století nás dnes může zajímat, jak stávající zvýšenou koncentrací CO₂ co nejučinněji využít pro další zvýšení výnosů. Zatím spíše nebezpečné důsledky zvyšující se koncentrace CO₂, které se projevují podílem tohoto plynu na zesílení skleníkového efektu s následnými změnami globálního klimatu, by našly také pozitivní a nanejvýš potřebné využití. Také tato skutečnost činí úvahy o cílevědomém využití větší dostupnosti tohoto substrátu pro tvorbu výnosů nanejvýš aktuální. Zkusme si proto připomenout základní cesty, jimiž lze dosáhnout zvýšení účinnosti využití zvyšující se koncentrace atmosférického CO₂ na tvorbu hospodářského výnosu.

V zásadě existují 2 směry: technologický a šlechtitelský.

Koncentrace CO₂ a technologie pěstování plodin

Technologickým směrem rozumíme příslušná opatření, která lze provádět při zpracování půdy a v průběhu vegetace. Základní ideu opět odvodíme z výsledků stovek pokusů prováděných v laboratořích i v přirozených podmínkách doslova na celém světě. Zvýšená dostupnost oxidu uhličitého se často projevuje zvýšeným obsahem cukrů v listech příslušných rostlin, jehož důsledkem je zvýšená hodnota poměru cukrů a bílkovin neboli zvýšená hodnota poměru uhlíku a dusíku – C/N. Větší množství cukrů, které představují první produkty fixace CO₂, tedy fotosyntézy, „hledá“ v rostlině svoje uplatnění. Pokud je nenajde, omezuje rostlina svými vnitřními mechanismy samotnou rychlost fotosyntézy. To vede k jevu zvanému aklimace rostlin na zvýšenou koncentraci CO₂ a prakticky to znamená nevhodné využívání dostupného oxidu uhličitého ve fotosyntéze rostlin. Jak tomu zabránit?

V principu je třeba podporovat maximální využití onoho nadbytku vytvářených cukrů na růst a vytváření nových struktur. Prakticky to znamená zabezpečit dostatek minerálních živin a zejména dusíku, který spolu s uvedenými cukry může vytvářet aminokyseliny a bílkoviny. Tyto cukry a bílkoviny mohou být přednostně transportovány do kořenů a podpořit tak vytváření bohatšího kořenového systému, který je následně zase schopen absorbovat z většího objemu půdy více minerálních živin i vody. V závislosti na druhu rostliny a vnějších podmínkách však ony cukry a bílkoviny mohou podpořit větší odnožování, větvení, růst listů nebo přímo i hromadění v orgánech představujících hospodářský výnos – obilkách, bulvách, hlízách apod.

V současné době je třeba provést další polní pokusy, jimiž by se v závislosti na druhu plodiny ověřila optimální technologie zajišťující maximalizaci využití atmosférického CO₂ pro tvorbu výnosu. Ovšem úloha dostatku minerálních živin je

nesporná. Ostatně opět byl tento poznatek potvrzen zahradníky již dávno ve sklenicích. Při pěstování v hydroponiích při zvýšené koncentraci CO₂ je třeba zvýšit také koncentraci živných roztoků, aby rostliny mohly zvýšenou dostupností CO₂ účinně fotosynteticky využít. Totéž v zásadě platí pro polní podmínky. V tomto ohledu je právě pokles spotřeby minerálních hnojiv v uplynulém desetiletí krajně nevýhodný také vzhledem k možnostem využití změny přirozeného prostředí – atmosférické koncentrace CO₂ – pro levné a ekologicky výhodné zvýšení účinnosti fotosyntetické tvorby rostlinné biomasy.

Zemědělský výzkum musí ještě „doladit“ výsledky teoretické fyziologie rostlin pro optimalizaci využití zvyšující se koncentrace CO₂ na tvorbu výnosů. Již dnes lze však učinit významný závěr: dostatečná dostupnost minerálních živin, zejména dusíku, kořenům rostlin zabezpečí nejen vytvoření dostatečně velkého a účinného fotosyntetického aparátu rostlin, ale také následně účinné využití zvýšené produkce organických látek pro tvorbu biomasy porostu.

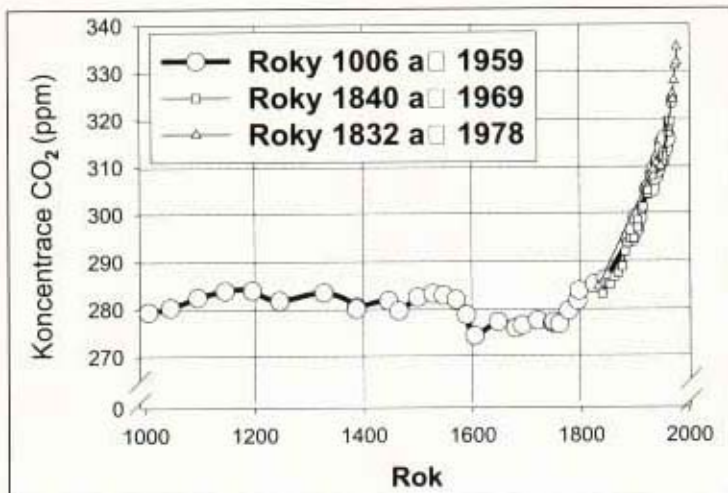
Koncentrace CO₂ a šlechtění

Druhý směr naznačující možnosti lepšího využití zvyšující se koncentrace CO₂ představuje šlechtění. Opět si nejprve připomeňme výsledky některých fyziologických pokusů.

Bylo prokázáno, že nejen mezi jednotlivými druhy rostlin, ale i mezi odrudami téhož druhu existují mimořádně velké rozdíly v konkrétních projevech, jimiž rostliny reagují na zvýšení koncentrace CO₂. Jeden z příkladů je uveden na grafu 4. S mírným zjednodušením můžeme konstatovat, že příčinou je rozdílná distribuce asimilátů vytvářených při fotosyntéze. Představme si, že například odrůda A „investuje“ velkou většinu vytvářených asimilátů do kořenů. To znamená, že velikost a účinnost listů – fotosyntetického aparátu – se příliš nemění. Zvýšení koncentrace CO₂ tedy zvýší množství fixovaného CO₂, a tím i množství vytvářených biomasy, ale tu rostlina vede do kořenů. Naproti to-

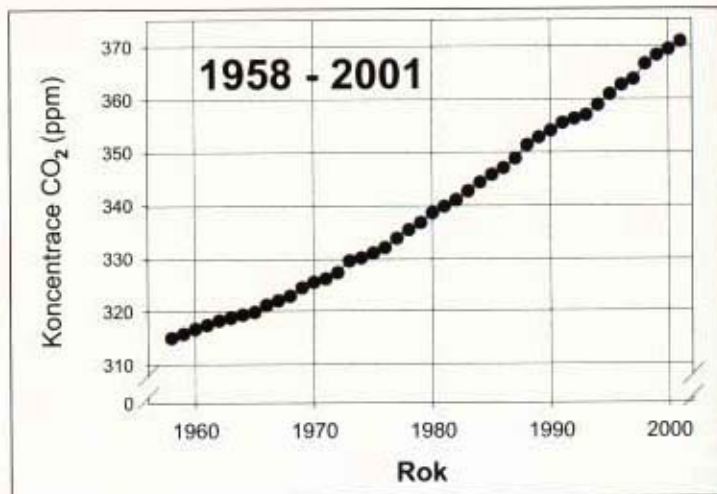
GRAF 1

PRŮBĚH KONCENTRACE CO_2 (PPM) BEHEM UPLYNULÝCH 1000 LET. ANALYZOVÁNY BYLY VZDUCHOVÉ BUBLINY UZAVŘENÉ V RŮZNÉ HLoubCE LEDOVCE V LAW DOME VE VYCHODNÍ ANTARKTIDĚ A ODEBRANÉ ZE TŘI SAMOSTATNÝCH VRTŮ. PRO OBDOBÍ PO ROCE 1800 UVEDENY PŘEKRÝVAJÍCÍ SE VÝSLEDKY ZE TŘI NEZÁVISLÝCH VRTŮ. GRAF SESTAVEN PODLE ÚDAJŮ ETHERIDGEHO ET AL. (1996).

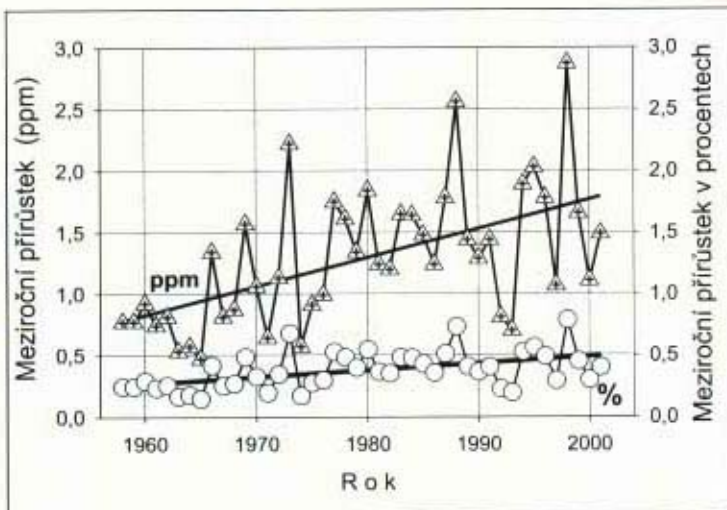
GRAF 2

KONCENTRACE CO_2 (PPM) V ATMOSFÉRE ZEMĚ OD ROKU 1958 DO ROKU 2001 PODLE DLOUHODOBÝCH MĚŘENÍ NA OBSERVATORII MAUNA LOA NA HAVAJI. GRAF SESTAVEN PODLE ÚDAJŮ KEELINGA A WHORFA (2002).

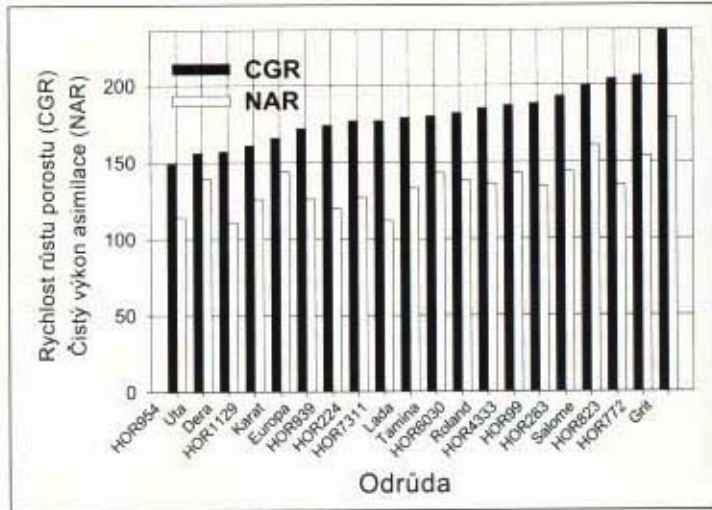
GRAF 3

MEZIROČNÍ NĀRŮST KONCENTRACE CO_2 V OBDOBÍ OD ROKU 1958 DO ROKU 2002 VYJÁDRĚN JEDNAK V ABSOLUTNÍCH HODNOTÁCH (PPM) A JEDNAK V PROCENTECH KAŽDĚHO PŘEDCHÁZEJÍCÍHO ROKU (%). OBE PŘÍMKY VYJÁDRŮJÍ PRŮMĚRNOU LINEÁRNÍ ZÁVISLOST ZMĚNY KONCENTRACE (PPM NEBO %) V UVEDENÉM OBDOBÍ. GRAF SESTAVEN NA ZÁKLADĚ ÚDAJŮ UVEDENÝCH V GRAFU 2.

GRAF 4

ODRŮDOVĚ ROZDÍLY VLIVU ZVÝŠENÉ KONCENTRACE CO_2 (1500 PPM) U JARNÍHO JEČMENE VYJÁDRĚNĚ HODNOTAMI FOTOSYNTETICKÝCH PARAMETRŮ, A TO RYCHLOSTI RŮSTU POROSTU (CGR) A ČISTÉHO VÝKONU ASIMILACE U 20 ODRŮD PĚSTOVANÝCH V KLIMATIZOVANÝCH KOMBORÁCH. VYJÁDRĚN JE POMĚR HODNOT PŘI ZVÝŠENÉ KONCENTRACI CO_2 K HODNOTAM PŘI STANDARDNÍ (350 PPM) KONCENTRACI CO_2 . (APRIL 1985, POUŽITÝ ÚDAJE PRO GRAF).

mu odrůda B „investuje“ většinu vytvářených asimilátů do svého fotosyntetického aparátu: prostě vytváří větší listovou plochu, více listů, prodlužuje životnost listů apod. Tím se také soustavně zvyšuje fotosyntetická „výrobní kapacita“, takže větší listy s účinnějším fotosyntetickým aparátem jsou schopny velmi účinně využívat zvýšenou koncentraci CO_2 .

Je nasnadě, že příčin velkých odrůdových rozdílů v reakci na zvýše-

nou koncentraci oxidu uhličitého bude více. Ale ona výše uvedená **rozdílná distribuce (alokace) biomasy mezi listy a kořeny** hraje jednu z nejvýznamnějších úloh. A mělo by být již dnes cílem šlechtitelů, aby se záměrně orientovali na **selekcí takových genotypů**, které budou na zvýšení koncentrace CO_2 reagovat především rozvojem fotosyntetického aparátu a následnou maximalizací transportu látek do zásobních orgánů před-

stavujících vlastní hospodářský výnos.

UVĚDOMUJI SI, ŽE šlechtění nových odrůd je mimořádně náročná činnost a zavedení dalšího kritéria – příznivá reakce na zvýšenou koncentraci CO_2 – ji ještě více komplikuje. Na druhé straně jsou však už velmi dobře ověřené systémy pro pěstování rostlin v polních podmínkách a při zvýšené koncentraci CO_2 . Příslušnými pokusy by bylo možno vcelku jed-

noduše testovat velké série genotypů, a to i bez podrobných a náročných fyziologických testů. **Není to levné. Ale představuje to jeden z nehumánnějších úkolů lidstva 21. století – zajištění dostatku potravin na naší planetě.**

Prof. RNDr. Lubomír Nátr, DrSc.
Katedra fyziologie rostlin
Přírodovědecká fakulta Univerzity
Karlovy v Praze